

Hrdina v lyricko-epickej skladbe *Detvan* v kontexte dobového nacionalizmu¹

(The Hero in the Lyrical Epic Poem *Detvan*
in the Context of Contemporary Nationalism)

MARTA FÜLÖPOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0006> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
© 2020, Marta Fülöpová. This is an open access licensed under the Creative Commons

Marta Fülöpová, Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovenská republika; e-mail:
marta.fulopova@uniba.sk

The analytical-interpretative study examines the depiction of literary characters in the lyrical-epic work *Detvan* written by Andrej Sládkovič. It interprets the ingenious system of relations between the Slovak nation represented by the main character Martin and King Matthias Corvinus. The study notes the shifts in meaning and symbolization of relationships in this work and reveals the influence of national ideology in the creation of characters and their relations. It proves that the relationship between the king and the main character is a poetic expression of the national program, and that the story line is determined by the Slovak autostereotype of a peaceful nation. The article was written on the occasion of the 200th anniversary of Andrej Sládkovič's birth.

Keywords: Andrej Sládkovič, *Detvan*, national ideology, nationalism, romanticism

Kľúčové slová: Andrej Sládkovič, *Detvan*, národná ideológia, nacionalizmus, romantizmus

How to cite: M. Fülöpová (2021). Hrdina v lyricko-epickej skladbe *Detvan* v kontexte dobového nacionalizmu. Slovenský národopis, 69(1), 100–115, DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2021-0006>

„Rád má kráľ tie sokoly.“

Titulný úryvok (Sládkovič, 1853/1961: 216, strofa 81) pochádza z lyricko-epickej básnickej skladby *Detvan*, ktorú napísal Andrej Sládkovič (1820 – 1872). Zaznie z úst vedľajšej postavy, keď príde na to, že hlavný hrdina Martin zabil sokola patriaceho kráľovi. Básnik tým anticipuje vzťah kráľa k metaforicky stvárnenému sokolovi, ktorý v slovenskej lite-

¹ Príspevok vznikol pri príležitosti 200. výročia narodenia básnika Andreja Sládkoviča.

ratúre symbolizoval samotných Slovákov. Postava Martina bola čitateľmi aj literárnymi interpretáciami považovaná za prototyp Slováka, za hrdinu, ktorý najlepšie prezentuje pozitívne vlastnosti národa. Oveľa menej sa literárny výskum venoval postave kráľa Matiaša Korvína (1443 – 1490), ktorý bol v rôznych obdobiach marginalizovaný z rôznych dôvodov: buď preto, lebo bol panovníkom, ku ktorému sa hlásila aj maďarská národná ideológia, alebo preto, že bol predstaviteľom vládnucej vrstvy (v slovenčine je rozšírenejšia podoba mena tohto kráľa Matej Korvín, no v štúdiu používam tvar Matiaš, aby som zachovala jednotu so Sládkovičovým tvarom Matiaš²). Pritom vzťah medzi kráľom a hlavnou postavou Martinom tvorí základnú epickú líniu diela a je jadrom dramatického konfliktu medzi proklamovanou ľudovosťou Martina a jeho záverečnou premenou na vojaka. Kráľ Matiaš je historickou postavou, súčasne aj postavou cykličačnou v slovenskom folklóre, ktorý bol jedným z inšpiračných zdrojov slovenského romantizmu. Sládkovič narába s folklórnym materiálom podľa vlastných umeleckých preferencií, ktoré boli formované nacionalizmom, romantizmom ale i biedermeierom (Bilińska, 2014: 736). *Detvan* mal významný podiel na vytváraní mýtu plebejského³ národa, keďže ponúka umelecky pôsobivý obraz slovenského sveta a ľudového hrdinu v ňom, obraz ktorý bol literárnovednými interpretáciami dlho prijímaný ako „pravdivý obraz slovenského života“ (Kraus, 1972: 201).

V štúdiu sa pokúsím o rozbor postupov konštruovania tohto mýtu na príklade konkrétneho textu. Pomocou motivickej a tematickej analýzy poukážem na Sládkovičov spôsob narábania s folklórnou látkou a na spôsob jej národného prekódovania. Pri analýze národného obrazu sa opieram najmä o teoretické východiská imagológie a sémantiky postavy: všímam si, ktoré charakteristiky pripisuje autor svojim hrdinom, ktoré okruhy folklórnych príbehov si vyberá a prečo práve tie a v akom vzťahu je obraz postáv k národnému obrazu. Na motíve sokola poukážem na romantickú metódu symbolizácie prírodného prvku a na spôsob vytvárania národného mýtu v umeleckej literatúre, ktorá je dodnes vnímaná ako reprezentatívna hodnota s národno-legitimizačnou funkciou.

Nacionalizmus, ako dodnes aktívny ideologický koncept, je v našich podmienkach úzko spätý s romantizmom, najmä s jeho nemeckým variantom. Romantický nacionalizmus prinášal záujem o ľudový jazyk a ľudovú kultúru, dokonca kult ľudovosti. Slovenskí vzdelanci sa pritom opierali o herderovsko-heglovskú koncepciu, podľa ktorej Slovanom pripisovali charakteristiku rurálneho pôvodu a verili v slávnú budúcnosť s rozhodujúcou úlohou Slovanov. Ľud chápali ako dominantne roľnícku vrstvu obyvateľstva (Koliová, 2018: 131) charakterizovanú neliterárnosťou, neúčastou na vzdelaní a nižším sociálnym statusom. Predstava slovenského národa vznikla v protiklade k predstave maďarského národa, ktorá sa v podstate viazala na zemianstvo, a nemeckého národa, ktorá sa v našich podmienkach spájala s meštianstvom. Príslušníci slovenského národného hnutia na označenie „ľudového“ používali aj termín „prostonárodný“, avšak relatívne rýchlo došlo k splynutiu termínov „ľudový“ a „národný“. Predstava, že všetko

2 Básnik používa rytmicky upravený tvar Matiaš. Tento tvar bol tiež rozšírený medzi slovenským obyvateľstvom, tak ho používa aj Ján Kollár vo svojich *Národných spievankách* (Kollár, 1834/1953: 85, 737).

3 J. Kalinčiak v *Rozpomienkach na Andreja Sládkoviča* hovorí o hrdinoch *Detvana* takto: „Martin a Elena sú teda na každý spôsob pravzorom, a tak v nich ukazuje Sládkovič, kde treba hľadať kľúč na rozuzlenie životnej otázky Slovenska. V samom sebe a v dobrom géniovi vlastnom. V ľude.“ (Kalinčiak, 2009: 444).

slovenské bolo v minulosti ľudové, je prítomná aj v súčasnom národnom autoobrazе Slovákov.⁴ Jej zdrojom je opakované ideologické použitie ľudovosti najprv nacionalizmom, neskôr aj režimami 20. storočia.

Spoluvorcom predstavy „ľudového“ slovenského národa bol aj básnik Andrej Sládkovič. V postave Martina Hudcovie v lyricko-epickej skladbe *Detvan* zobrazil ľudového hrdinu, ktorý mal synekdochicky zastupovať národ (Kraus, 1972: 164). *Detvan* vznikol ako umelecká odpoveď na potrebu existencie národnej literatúry reprezentujúcej hodnoty, ktoré doboví národní myslitelia považovali za potrebné pri budovaní národného povedomia (napríklad atraktívny hrdina, národná história, príťažlivý obraz ľudu, jednota národa a prírody). A. Sládkovič *Detvanom* realizuje aj koncept slovanskej poézie, ako si ju predstavoval Ľudovít Štúr (Vongrej, 1987: 16–17). Svojho slovanského hrdinu umiestňuje do historického kontextu. Folklorne prvky prítomné v texte odkazujú k celej ľudovej kultúre (hudba, tanec, úžitkové umenie), metonymicky tak predstavuje celý ľud. V diele zaznie dokonca aj ľudový jazyk, v štylizovaných dialógoch medzi predstaviteľmi ľudu sa objavujú aj hovorové výrazy (upozornil na to aj Kraus, 1972: 197):

*Či strojíš na jarmok do Slatiny?
Tam ti budú vraj pekné hostiny —
pôjdeš, Martinko môj? — Pôjdem. —
A či mi kúpiš jarmočné? — Kúpim. —
Čo? — Múdre s hlúpym a ostré s tupým. —
Takéhos' ty daru hoden! — (strofa 93).*

Poézia A. Sládkoviča však nie je „ľudová“ v tom zmysle slova, že by mala ambíciu prihovoriť sa ľudu, o ktorom píše (koniec-koncov, v dobe vzniku *Detvana* väčšina opísaného „ľudu“ nebola ešte gramotná). Je to poézia artistná, písaná pre vzdelancov. Rozprávač oslovuje čitateľov ako „vrstovníkov“, pričom mu ide o generáciu mladých vzdelancov – nadšencov pre slovenskú národnú myšlienku. V oslovení „vrstovníci moji“ Sládkovič demonštruje pragmatické nasmerovanie *Detvana* ako prostriedku formovania národného kolektívu. Jeho rozprávač má ambíciu prihovoriť sa kolektívu, a nie jednotlivcovi (v úvodných veršoch sa prihovára svojim vrstovníkom v pluráli, o Martynovi píše ako o „našom“). Použitie plurálovej formy oslovenia posilňuje predstavu spoločenstva ako skupiny ľudí, ktorých spája zdieľanie spoločného zážitku z čítania, spoločné prežívanie. Zároveň táto konštrukcia odhaľuje dvojaké vnímanie Slovákov príslušníkmi národotvorných elít, ako na to upozorňuje etnologička Eva Krekovičová: „... jednak sú to ‚Slováci – oni‘, predstavitelia ľudu, ktorí sú objektmi pozorovania; a jednak je tu skupina ‚Slováci – my‘, vzdelanci konštruujúci a vyznávajúci túto skupinovú

4 Napr. heslo wikipédie (ktoré je pre bežného užívateľa webu často prvým zdrojom informácie) „Romantizmus v slovenskej literatúre“ uvádza ľudovosť ako výlučný koncept romantizmu: *Slovenská romantická literatúra je obsahom i formou národná, spätá s ľudom. Spisovatelia vo svojich dielach uplatňovali estetiku romantizmu. Ich vzorom už nebola antická literatúra, ale ľudová slovesnosť. Z ľudovej slovesnosti prevzali rým (združený a striedavý), prozódii (sylabický verš), reč, stylistické prostriedky, tematiku, žánre. Postavy si vyberali z ľudu. Často ich idealizovali a využívali také témy, kde mohli vyjadriť svoje túžby a ideály. Takýmito témami boli: ľudový odboj, revolučné nálady, idea vlastenectva, boj za slobodu. (Romantizmus v slovenskej literatúre, n. d. navštívené 20. júna 2020, z https://sk.wikipedia.org/wiki/Romantizmus_v_slovenskej_literat%C3%BAre).*

identitu, ktorá je subjektom, agansom, pozorovateľom“ (Krekovičová, 2013: 87). Martin je apostrofovaný ako „nás“, reprezentuje ľud, ale svojím spôsobom ostáva exotickým predmetom pozorovania.

Popri spomenutom latentnom vrstvení v rámci „my“ skupiny sa objavuje aj vytváranie rigidnej národnej konštrukcie „my“ a „oni“, pri ktorej sa A. Sládkovič opiera o Kolárom sformovanú národnú emblematicku – využije protiklad lipy a duba:

*Neodťahuj sa od kvetu lipy,
že vidíš dub už s žaluďom! —
Cudzie ťa nikdy nezmieria vtipy
s naším slovenským osudom!”* (strofa 60)

Okrajovo sa v *Detvanovi* objavia aj Cigáni v schematickej polohe etnického obrazu – v scéne verbovania na husliach zahrajú maďarské piesne. Nemci sú v texte explicitne spomenutí iba raz, prehovorom postavy, ktorá je kráľom umlčaná v prospech Martina. Toto gesto je symbolické, naznačuje kráľovu náklonnosť k Slovákov: kráľ ubráni Martina pred svojím vlastným sluhom. Sládkovič tak vytvára obraz spojenectva medzi kráľom a Slovákami na úkor ostatných národov. Stojí za povšimnutie, že v idylickom svete Sládkoviča Maďari nie sú prítomní.⁵

KORVÍNOVSKÝ FOLKLÓRNY OKRUH V *DETVANOVI*

Idylický a rozprávkový svet *Detvana* ľahko môže navodiť dojem básnickej odpútanosti od reality. Biedermeierovská poetika preferovala únik z reality do fiktívnych svetov, kde panujú nemenné a predvídateľné zákony, pokoj, mier a harmónia. Bližší pohľad na spracovanie témy však odhalí pevné väzby medzi folklórnou tradíciou, historickými udalosťami a okolnosťami Sládkovičovej reality. Preto súdobí recipienti vnímali *Detvana* ako mimetický text, odrážajúci a reflektujúci skutočnosť. A. Sládkovič sa s látkou pohral veľmi sofistikovane a za mnohými obrazmi sa skrýva folklórny materiál a hĺbka reálnej skúsenosti.

Paradoxne, folklorizujúci rozmer *Detvana* zvyrazňuje historická postava kráľa Matiaša Korvína. Tento kráľ, považovaný jeho súčasníkmi za despota, ktorý zaťažil obyvateľstvo vysokými daňami, ani nie polstoročie po smrti sa premenil na ideál dobrého kráľa a na priam rozprávkovú postavu.⁶ Prerod bol zapríčinený historickými udalosťami po Matiašovej smrti. Na uhorský trón sa dostali neuhorské rody (Jagelovci a Habsburgovci), na Uhorsko doľahli nepokoje, vpád a nadvláda Turkov. Matiaš sa tak stal panovníkom, posledným z domáceho rodu, počas vlády ktorého krajina prosperovala

5 Zaujímavé je, že Svetozár Hurban Vajanský v stati *Literárna vzájomnosť* v roku 1911 uvádza *Detvana* ako dôkaz prihlásenia sa Sládkoviča k uhorskej vlasti: „Naopak, celá plejáda slovenských spisovateľov idealizovala uhorčinu ako spoločnú otčinu. Tak Sládkovičov Detvan je takmer apoteózou kráľa Matiaša, ktorého predsa Maďari držia za kvintesenciu maďarského národného panovníka.“ (Chmel, 1973: 280).

6 České pramene z polovice 16. storočia uvádzajú existenciu starodávnej vojenskej piesne o kráľovi Matiašovi. I. Benczedy Székely vo svojej kronike z roku 1559 uverejnil o Matiašovi anekdotu (Komorovský, 1957: 23–24). V roku 1575, ani nie sto rokov po Matiašovej smrti, sedmohradský spisovateľ Gáspár Heltai vo svojom maďarskom prepracovaní Bonfiniho životopisu kráľa Matiaša už konštatuje existenciu veľmi pozitívnej matiašovskej tradície v Uhorsku (Heltai, [1575]/1981: 437).

a život bol bezpečný. Udalosti nasledujúcich storočí pretvorili obraz panovania kráľa Matiaša na zlatý vek, ktorý sa presunul do sféry povestí.

Tematika kráľa Matiaša bola v stredoeurópskom kultúrnom okruhu nadnárodne rozšírená (prítomná je napríklad u Srbov, Bulharov, Slovincov, Rumunov⁷). Slovenská naratívna tradícia je dominantne v súlade s maďarskou (Magyar, 2017: 38–39). Dôvod tohto takmer bezprecedentného úspechu popri mýte zlatého veku je pravdepodobne topos dobrého kráľa. Matiaš vo folklórnych textoch sa objavuje so všetkými polohami náležiacimi tomuto toposu, ktorý súvisí aj s archetypom otca: zákonodarca, spravodlivý sudca, potentný vládca, ktorý miluje ženy,⁸ úspešný vojvodca, otec svojho ľudu, ktorý ochraňuje aj voči svojej vlastnej šľachte. Kráľ Matiaš patril k najpopulárnejším postavám ľudovej kultúry (slovenskej aj maďarskej), rovnako aj umeleckej tvorby. Téma Matiaša bola rozšírená tiež v obrodeneckej literatúre, ale aj v romantizme, jedna z prvých básní, napísaná v štúrovskej slovenčine *Keď boli Turkom rohy už zlámané* od Sama Vozára, sa napríklad tiež venovala tejto postave. Ľ. Štúr aj ostatní romantickí autori zobrazovali Matiaša ako rytierskeho panovníka, u ktorého vyzdvihovali, že sa opieral o slovanských bojovníkov (Kleinschnitzová, 1928: 205–207). Matiašovská tematika bola populárna aj v próze, využil ju aj Ján Kalinčiak.

Korvínovská tematika *Detvana* pravdepodobne súvisí so Sládkovičovým pobytom v dome Petra Bezegha v Hájnikoch, kde pracoval ako domáci učiteľ a vychovávateľ jeho štyroch dcér. Podľa miestneho historika Štefana Hudáka, ktorý skúmal vzťah Sládkoviča k mestu Sliach, u Bezeghovcov de Hájnik sa kráľ Matiaš tešil veľkej úcte (Hudák, 1970: 30). Šľachtický titul táto rodina získala až v roku 1647 (Kempelen, 1911, heslo Bezegh – hajniki), ale Bezeghovci si pôvod svojho majetku a rodu odvodzovali od kráľa Matiaša.⁹ Považovali ho za staviteľa rodinného kaštieľa v Hájnikoch, ktorý Matiašovi kedysi slúžil ako poľovnícke sídlo (Hudák, 1970: 30, 50). Sládkovič s rodinou Bezeghovcov absolvoval aj výlety do Detvy (Hudák, 1970: 29), čo mohlo znamenať kľúčovú inšpiráciu pre napísanie *Detvana*.

Hlavnou postavou *Detvana* je Martin, prototyp ideálneho Slováka z ľudu. Meno Martina je v diele spomenuté približne 90-krát. Avšak vedľa neho sa vyníma aj postava Matiaša, ktorý do Martinovho osudu zasiahne fatálne. Kráľ je prítomný v texte v porovnateľnej miere ako Martin: jeho meno alebo jeho titul sú spomenuté asi 60-krát.¹⁰ Nie je to však vždy fyzická prítomnosť, v prvých dvoch spevoch je to postava v úzadí, vlastník Martinom zabitého sokola. Na ich hlbší vzťah môže poukazovať aj Sládkovičom zvolená zvuková podobnosť mien postáv: Martin a Matiaš. Kráľ je Martinovým protipólom, sokom v láske, motivátorom, osudom. Postava kráľa Matiaša umocňuje folklórny kód v *Detvanovi*, v ktorom sa rozprávkovosť a historickosť vzájomne posilňujú. Rozprávky a povesti

7 Prehľad folkloristických výskumov korvínovskej tematiky u rôznych národov a jej prameňom sa venuje štúdia V. Voigta (2010, 273–291).

8 Z jeho manželstiev síce nevzišiel dedič, ale tento okruh výdatne živili príbehy o kráľovských ľavobočkoch, ktorých vraj niektoré dediny boli plné (Magyar, 2017: 80).

9 Je pozoruhodné, že veľký počet členov rodiny nosil meno Matiaš/Matej a majetky susediace s Bezeghovcami patrili rodine Korvínovských (Hudák, 1970: 13). Aj otec a brat spomínaného Petra Bezegha sa volali Matiaš/Matej (Hudák, 1970: 11). Folklórna tradícia odvádzala od Matiaša mnohých ľavobočkov, ktorí potom nosili jeho meno. Maďarský etnológ Z. Magyar napríklad uvádza, že v istých liptovských dedinách žili rodiny s prímením Korvínovci, ktorí za svojho predka považovali kráľa Matiaša (Magyar, 2017: 80). Matejovia z rodu Bezeghovcov a ich susedia Korvínovci akoby potvrdzovali tieto povesti.

10 Na dôležitosť postavy kráľa upozorňoval aj S. H. Vajanský (1956: 321).

v slovenskom kultúrnom kontexte totiž suplovali chýbajúce historické pramene (Pácalová, 2017: 18–19). V týchto intenciách aj A. Sládkovič používa korvínovský folklórny okruh aj na vytvorenie historickej kredibility textu: zmienka v *Detvanovi* o konflikte medzi Jánom Vitézom zo Sredny a kráľom (strofy 105 – 107) umožňuje dokonca datovať dej *Detvana* do obdobia rokov 1471 – 1472 (kedy ich spor gradoval, a Matiš ho nakoniec dal zatknúť). Samozrejme, A. Sládkovič nepísal historickú epiku, korvínovská tradícia v jeho diele slúži ako prostriedok napojenia sa na dejinnosť, ale podobné nenápadné šifrovanie reality cez detail zvyšuje hodnovernosť textu.

SOKOL MARTIN

V *Detvanovi* A. Sládkovič vytvára heroicko-lyrický fiktívny básnický svet, opierajúci sa o mimotextovú skutočnosť, ktorej existencia je aj s odstupom času čitateľná. Vzorec ukotvenosti v realite a básnickej invencie je viditeľný napríklad pri centrálnom motíve *Detvana* – pri sokolovi, ktorý spája postavy Martina a kráľa.

Sokol (ale aj orol) predstavuje jeden z ústredných symbolov slovenského literárneho romantizmu. Podľa slovníka symbolov (Pál, Újvári, 2001, heslo sólyom) sa so sokolom spájajú solárne a nebeské významy: nebo, slnko, prekonanie hraníc pozemského života, opustenie obmedzení, ale aj duša či mužský princíp; sokol je symbolom víťazstva, voľnosti, slobody a nádeje, moci a bojovnosti. Preto v mnohých náboženstvách bol sokol považovaný za božstvo. V stredoveku sa symbolika sokola rozvíjala v duchovnej aj vo svetskej literatúre. Vycvičený sokol v stredovekej topike predstavoval človeka, ktorý sa obrátil na kresťanstvo. Keďže sokola používali na lov zajacov, ktoré zas symbolizovali nezriadený sexuálny pud, sokol konotoval aj striedmosť a cnosť, ktorá víťazí nad roztopašou. V stredovekej ľúbostnej lyrike sa sokol stal symbolom milovaného, milenca, jeho krásy a ušľachtilosti, podobne ako vo folklórnych textoch, kde dominuje ako prírodný motív.

Všetky vyššie uvedené významy spoluvytvárali symboliku sokola v slovenskej literatúre. L. Štúr vo svojich prednáškach uvádza sokola, ako svätého vtáka Slovanov,¹¹ ktorého Slovania obľubujú a často sa u nich spomína i v piesňach ako „vták bystrý, prenikavých očí“ (Štúr, 1987: 67). Časopis *Sokol*, literárna príloha *Slovenských národných novín Orol tatranský*, básne o sokoloch a orloch Janka Kráľa, Jána Botta, Jána Francisciho, Kolomana Banšella, Pavla Országha Hviezdoslava aj ostatných autorov, ktorí o Slovákoch hovoria ako o sokoloch, svedčia o tom, že tento pradávny symbol získal v slovenskej literatúre reprezentatívny význam, stal sa národným literárnym symbolom, emblematicky spojeným so slovenskými junákmi (nebol však výsadou iba slovenského romantizmu, kvôli konotácii slobody patrila k všeobecným symbolom romantizmu).

11 Sokol mal špeciálne postavenie aj v maďarskej kultúrnej symbolike, ktorá sa opierala o pohanské korene, znovuobjavené práve vďaka romantizmu. Napríklad podľa Anonymovej kroniky Arpádovci odvodzovali pôvod svojho rodu od niektorého druhu sokola. Kronika Šimona z Kézy uvádza tohto vtáka ako turula, ktorý ochraňoval starých Maďarov a doviedol ich do novej vlasti. V kontexte prvej polovice 19. storočia určite možno uvažovať o spoločných uhorských koreňoch symboliky sokola v slovenskej a maďarskej literatúre, avšak neskôr sa stal znamením sporu medzi národnými hnutiami. Maďarská národná ideológia vytyčovala hranice uhorskej štátnosti práve použitím turula, ktorého sochy boli pri príležitosti milénových osláv uhorskej štátnosti umiestnené na symbolických bodoch krajiny – v Nitre, na Devíne, v Mukačve, v Brašove, na Pannohalme, v Belehrade (v časti Zimony) a v Pusztaszeri.

Sokol je prítomný aj v tvorbe A. Sládkoviča, ktorý tejto tematike venoval viaceré básne. V jeho raných piesňach *Letel mladý sokol* a *Sokoly* sa sokol objavuje v ľúbostnom kontexte, aj ako alegória národného života. Variáciou témy národa je alegorická báseň *Preobrazenie*. Ako sokola oslovuje básnik aj titulnú postavu v básni *Jánovi Franciscimu*. V inej konotácii sa objavujú sokoly v epickej skladbe *Gróf Mikuláš Šubič Zrínsky na Sihoti*, v ktorej tieto dravce očakávajú hostinu v podobe mŕtvol bojovníkov.

Najvýraznejšie a najbohatšie je symbol sokola rozvinutý práve v *Detvanovi*. A. Sládkovič v ňom použil symbol sokola v mnohých významoch – od konkrétneho zvieraťa až po metaforu, jeho symbolika tvorí kostru celej skladby. Sokol v *Detvanovi* však nefiguruje len ako prvok romantického kódu, ale má až prekvapivo presvedčivé historické súvislosti. Jedna z historických prác zo začiatku 19. storočia napríklad uvádza, že Matiaš a Beatrix Aragónska dostali ako svadobný dar aj sokoly (Budai, 1804: 310). Kráľova záľuba v sokoloch je zachytená aj v niektorých povestiach korvínovského okruhu (Magyár, 2017: 206) a našla si miesto aj v *Detvanovi: a vravia ľudia, že Matiaš kráľ / sám z vysokých tých rád vysielal skál / na zboj takéto sokoly* — (strofa 80).

Sokolí motív sa objavuje hneď v úvode *Vrstovníkom*, kde básnik uvádza „let sokolový“, čo je hodný lásky. Pri Martinovom vonkajšom opise Sládkovič uvádza, že má sokolie oči (popri ostrosti konvenčne naznačuje aj ich krásu a tmavú farbu). Skutočný, nemetaforický sokol¹² sa objavuje vo východiskovej scéne diela, keď ho Martin zabije, lebo sokol zaútočil na zajaca. Básnická otázka *Čo si ho, Martin, chudáka zabil?* (strofa 13) sa zdá byť kľúčovou pre celú skladbu, veď Martinovo zabitie sokola je zdrojom konfliktu aj premeny osudu hrdinu. Autor v texte ponúka protirečivé a aj nelogické odpovede, čím odôvodňuje viackrát a viacerými spôsobmi. Na citovanú básnickú otázku rozprávača Martin odpovedá argumentom nevyváženosti síl sokola a zajaca: *Sokol nech si orla volí!* (strofa 13). Martin odôvodňuje svoj čin tým, že sokol nemá útočiť na zajaca, lebo nie sú vyrovnanými súpermi (pričom „súboj“ Martina – človeka so sokolom tiež nemožno hodnotiť ako stret vyvážených síl, aj on jasne dominuje nad dravcom). Hlavná postava viackrát prízvukuje, že zabitím sokola zachránil život zajaca, a že sokol bol krvilačný a útočný:

*vrah chudáčika zajaca,
kebys' sa bol na to prizeral,
ako ten zajac stráňou zaberal,
zbadajúc, že zostal zdravý!* (strofa 78)

12 Sládkovič v texte spomína sokola jarabého, ktorý zaútočí na zajaca a ktorého Martin zabije. Podľa charakteristik tohto sokola – fľakatý, spôsob lovu na zajaca – viacerí sokoliari ho nezávisle od seba identifikovali ako sokola rároha (Falco cherrug, A. Kaššák, A. Moravčík, osobná komunikácia, 19. marca 2020, J. Bagyura, osobná komunikácia, 18. marca 2020). Tento druh bol považovaný za najcennejšieho z dravých vtákov, ktorého si mohli dovoliť iba panovníci. Navyše okolie Nitry bolo od stredoveku známe rárohami, ktoré boli vyhľadávané aj v zahraničí (Krivjanský, 2007: 59). Názvy druhov dravých vtákov boli kedysi veľmi nejednotné, často opisné – ako napríklad jarabí. A. Sládkovič v liste Dobšinskému uvádza, že v jednej starej knižnici vyhrabal pieseň *Sokole, sokole, Jarabe perja maš*, ktorá je hodná pamäti potomkov a dokazuje starodávne priateľstvo sokola v národnom básnictve. Sládkovič túto pieseň objavil v roku 1844 (Sládkovič, 1961: 510). Ďalšou zaujímavosťou tohto epiteta však je, že sa nachádza aj v Kollárových *Národných spievankách* v piesni z korvínovského okruhu: *Na tej skale, na tej, na tej jarabatej, / tam sa my sindeme, Matiaško, Matej* (Kollár, [1834]/1953: 85).

Scénu si viacerí interpreti Sládkovičovho *Detvana* vysvetľujú ako prejav ľudskej kvality Martina, jeho súcitu so slabšími a túžby po spravodlivosti. V tomto smere sa vyjadruje Ján Kalinčiak (Kalinčiak, 2009, 437–438¹³) či literárny historik Viktor Kochol (Kochol, 1955: 179). Tieto črty patria totiž medzi základné charakteristiky pozitívneho národného obrazu, nie sú nijako špecifické iba pre slovenský nacionalizmus, nachádzajú sa takmer u všetkých národov. Niektoré interpretácie upriamujú pozornosť na hrdinskosť či bojovnosť Martina, ktorú prejavuje v „boji“ so sokolom. Literárna historička Irena Bilińska interpretuje scénu ako ochranárske gesto Martina, ktorým si chráni svoj *biedermeierovský* mikrosvet (Bilińska, 2014: 737). Literárny historik Cyril Kraus však poukazuje na to, že symbolický rozmer boja a zla v tejto scéne nie je v popredí, čin slúži hlavne ako kompozičný činiteľ na vytvorenie zápletky (Kraus, 1972: 180).

Samotný text však ponúka iné argumenty: sám Martin uvádza rad ďalších vysvetlení. Tie sú menej národno-ideologické, spadajú skôr pod kategóriu virtusu: Martin tvrdí, že na sokola zaútočil, lebo jeho valaška chcela *slávny skutok* a má z poľovania radosť (strofa 14). Svojej duši chce obetovať *vtáča, čo v krásnych záletoch žilo* (strofa 14) a zabitie sokola bola pre neho *pekná zábavka* (strofa 77). Pri rozhovore so svojim druhom Jankom riešia aj „technické“ otázky zabitia sokola (či *si ho do prs uderil zdola, / či zhora dostal do hlavy?* (strofa 79). Všetky tieto prvky súvisia skôr s pragmatickým dôvodom zabíjania dravcov roľníkmi. A tým vo svojej podstate bol boj o prežitie, boj o korisť, závisť, súperenie medzi dravcami (človekom a sokolom) o jedlo, porazenie škodcu.¹⁴ Kráľ Matiaš tento prvok v texte aj pomenuje: *Ale načo ty biješ sokoly? — / Robia ony škodu v poli?* (strofa 124). Dravé vtáky predstavovali pre roľnícke kultúry konkurenciu v boji o prežitie, roľníci sa snažili pred nimi ochrániť drobný statok, ale aj divú zver, ktorú v prípade potreby mohli konzumovať. Sokoly však patrili do vlastníctva šľachty a boli aj chránené (Krivjanský, 2007: 51), v stredoveku sa za vybratie hniezd dravcov ukladali peňažné tresty, v ojedinelých prípadoch sa však prehrešky v tejto oblasti trestali aj smrťou (Krivjanský, 2007: 23–25), preto Martinovo priznanie sa k zabitiu možno vnímať ako odvážne gesto.

Martinovo stretnutie so sokolom je vskutku fatálne. Pre sokola prináša smrť a pre Martina zmenu smerovania života k hrdinskému príbehu, s pravdepodobnou perspektívou smrti na bojovom poli. Svoje stotožnenie sa so sokolom vyjadruje aj Martin v častiach, kde hovorí o zabití sokola:

*poľovať vidieť toho sokola,
a sám predsa nepoľovať! (...)*

*taká pažravá, pekná potvora!
Kto môže chuti odolať? — (strofy 14, 82)*

Scéna zabitia sokola získava úplne iný význam, keď sa do obrazu zapojí interpretačný kľúč stotožnenia Martina so sokolom. Takto tu stojí sokol proti sokolovi, nie človek,

13 „Odrazu vidí sokola, čo chce zdražiť zajačka zajka, a ľúto mu je i toho chudáka — zajka. Vidíte, to je temperament slovenského národa. I Martinko vyšiel pre svoju dobrotu na psotu! — Len zato, že mu bolo ľúto zajka, musel nechať rodnú svoju Poľanu, svoju milenú strojnú Elenu, čo hádam až podnes za ním plače.“ (Ján Kalinčiak: *Rozpomienky na Andreja Sládkoviča*, Kalinčiak, 2009: 437–438).

14 Za potvrdenie tohto predpokladu ďakujem Tomášovi Krivjanskému (T. Krivjanský, osobná komunikácia, 19. marca 2020).

ktorý by porážal nevyrovnaného protivníka. Sládkovičova symbolizácia postavy prepisuje zákonitosti logiky a sokola možno chápať ako metaforu.

Súvislosť medzi Martinom a sokolom je v texte navodená viackrát: *lieta si sta sokol mladý* (strofa 155), alebo *ale ten švárny sokolík–šuhaj, / ktorý v okolí nemá páru vraj, / ani sa im vidieť nedá* (strofa 217). Za sokola ho považuje aj kráľ Matiaš, keď pri Martinovom priznaní sa naznačuje, že si z kraja chystá odviešť „iného“ sokola: *veď si ja za to, ak Boh dovoľí, / vo vašom peknom, hojnom okolí / krajšieho chytím sokola* (strofa 127). Popri prenesenom význame lapania a zverbovania Martina, ktorý bude zabíjať pre kráľa rovnako, ako jeho vycvičené sokoly, má tento obraz aj primárnu referenciu. Sokoly druhu rároh z nitrianskej a novohradskej župy boli v 16. storočí kvôli ich vysokému letu a rýchlosti známe a vyhľadávané panovníkmi aj v zahraničí (Krivjanský, 2007: 59). V regióne pravdepodobne existovala ústna tradícia o tomto fakte, ktorú Sládkovič mohol poznať. Preto uvádza Detvu a zvolenskú župu ako miesto, odkiaľ si králi zadovážovali krásne sokoly na lov.¹⁵ J. Vlček pri interpretácii *Detvana* dodáva, že kráľ Matiaš si „najhojnejšie zásoboval svoj povestný Čierny pluk“ práve z Detvy, lebo tunajší muži boli pekného vzrastu a boli neoblomní (Vlček, 1954: 328). Keď A. Sládkovič stvoril postavu sokola Martina, mohol spojiť dve tradície živé v regióne – spomienku na tunajšie dravé vtáky a na kráľových regrútov. Táto úvaha je iba v rovine hypotézy, verifikovať ju na základe existujúcich prameňov sa ešte nepodarilo. Je však povšimnutiahodné, že za Sládkovičovými básnickými obrazmi sa črtá realita daného regiónu, ktorá pravdepodobne prehľbovala vierohodnosť básnického sveta *Detvana* a svedčí o premyslenom pretváraní reality na fikciu.

MATIAŠ KRÁĽ A SOKOL MARTIN

Sokolom navodený vzťah Martina a Matiaša je prítomný na viacerých úrovniach textu. Motivické a tematické poprepájanie hlavného hrdinu s dvojníkovou postavou kráľa posilňuje folklorizujúce tendencie a ľudovosť *Detvana*. Súčasne však tento vzťah a jeho mnohohrstevné umelecké stvárnenie, ktorému sa ďalej budem venovať, vyjadruje aj básnické riešenie postavenia slovenského národa voči kráľovi, ako zdroju moci.

Východisková poloha vzťahu Martina a Matiaša je podobnosť charakterov a motívov. Postavy spája Detva, kde sa príbeh odohráva. Dôležitosť Detvy,¹⁶ ako symbolického priestoru pre jeho národno-reprezentatívnu funkciu, podčiarkuje Sládkovič aj výberom názvu básnickej skladby. Hlavnou postavou spolu s Martinom je aj jeho Detva. Krajina v poetike romantizmu bola hlboko prepojená s „duchom“ národa, ktorý v nej prebýval. Poézia samotná bola podľa Štúra prejavom objatia ducha s prírodou, ktoré sa z romantickej obraznosti prejavovalo hlavne personifikáciou (Štúr, 1987: 30). Ďalšou

15 Zvolenský les (tento výraz použil aj Anonymus vo svojej kronike Gesta Hungarorum) bol najobľúbenejším poľným revírom uhorských kráľov (Krivjanský, 2007: 34).

16 Viaceré uhorské etnografické a geografické práce z konca 19. storočia uvádzajú, že Detvu založil kráľ Matiaš, ktorý sem presídlil ľudí z Bosny, preto tunajšie obyvateľstvo svojím vzrastom a zvykmi sa líši od obyvateľov okolitých dedín (Lovcsányi, 1900, Zólyom megye, ods. 23: „E nevezetes nagy irtvány-község Hunyadi Mátyás király alatt keletkezett, ki ide Boszniából telepített lakosokat, kiknek utódai szálás, magas termetökkel, szokásaikkal ma is különböznek a szomszéd tót községek lakosaitól s nyelvökben még most is vannak délszláv szók“).

z obrazných foriem vyjadrenia tohto vzťahu bolo využívanie prírodno-psychologického paralelizmu, ktorý bol hojne zastúpený v ľudovej tvorbe. Sládkovič na vyjadrenie prepojenosti týchto entít používa titulnú metonymiu či vyššie rozoberané ontologické prepojenie zvierata a človeka v podobe sokola.

Postavy Martina a Matiaša zdieľajú podobne vrelý vzťah k Detve, kde sa ich osudy spoja. Ich vstup do príbehu predstavuje zrkadliacu, ozvenovú kompozíciu scén: Martin na pozadí krajiny vstupuje medzi detvianske krásavice, ktoré v nedeľu tančujú a spievajú na lúke; Matiaš ako dôvod svojej cesty uvádza presne tie prvky, uprostred ktorých bol predstavený Detvan Martin: prírodu, spev a krásne ženy:

*Pôjdeme, Rozhoň môj, do Slatiny,
vidíme tam ten pekný ľud,
ktorý zvolenské teší doliny
a mierni spevom svoj osud:
tam prvý jarmok práve dnes bude,
rád by som vidieť, ako pri sude
vie žiť šuhaj toho kraja,
a ešte radšej tie bystré devy,
tie neviest švárných pestré odevy
a oči, obloky raja. (strofa 99)*

Kráľ sa medzi Slovákov vydáva, aby videl, ako žijú a presvedčil sa o ich vernosti. A. Sládkovič v tejto strofe opäť odkazuje na ústnu ľudovú slovesnosť (aj na historické pramene), ktoré bohato zachytili Matiašovu náklonnosť k ženám. Z korvínovského folklórneho okruhu sú známe viaceré podania, ktoré vypovedajú o záletníckej povesti tohto panovníka. Zachovali sa napríklad príbehy o tom, že v istých liptovských dedinách žije veľa ľudí s prímiením Korvín, ktorí svoj pôvod odvodzujú od kráľa Matiaša (Magyar, 2017: 80). Ján Kollár v *Národných spievankách* uvádza: „Matiaš bol náchylný k obecnému ľudu, mal vraj milovanky s peknými pastierkami, sedliačkami. Temer v každom chotári nachádza sa pamiatka jeho mena“ (Kollár, 1834/1953: 737). Sládkovič pri postave kráľa pracoval so širokým spektrom korvínovského folklórneho okruhu, Matiaš je vykreslený ako spravodlivý panovník (Martin o ňom explicitne tvrdí, že má povest spravodlivého), a tiež sa objavuje scéna, keď vystupuje v prezlečení.¹⁷

Vzťah kráľa a Martina, ktorý sa prejavuje pri ich vzájomnej interakcii, nie je statický, v diele sa postupne vyvíja. V úvode má mocensky navrch kráľ Matiaš, ale napríklad už pri scéne jeho vrcholnej slávy uprostred slatinského jarmoku je pre Elenu *Martinko aj za sto kráľov* (strofa 112). Pri dialógu Martina s kráľom je naznačený otcovsko-synovský vzťah, ktorý je v súlade s paternalistickým chápaním kráľa ako otca vlasti (ktorý je v podstate zástupcom Boha-otca na zemi). Medzi Martinom a kráľom sa však rozvíja aj

17 Topos kráľa prezlečeného za obyčajného človeka, ktorý skrývajúci svoju identitu sa zamieša medzi ľud, aby spoznal jeho problémy a aby zabránil zneužitiu moci, má hlboké korene. Kresťanstvo tento topos spájalo s postavou Krista. V korvínovskom folklórnom okruhu sa udomácnil pod vplyvom Antonia Bonfiniho, ktorý tento prvok zakomponoval do životopisu kráľa Matiaša (presnejšie do kroniky života Ľudovíta Veľkého, ktorého Bonfini pokladal za vzor kráľa Matiaša). Gy. Németh identifikoval ako zdroj tohto toposu životopis Peisistrata (Németh, 2019: 77).

iný rozmer: vzťah rovného s rovným. Kráľ Martina oslovuje: „druh môj“ a Martin mu na to odvetí hovorovo, žartovne, roztopašne. Pri ich opakovaných stretnutiach Martin postupne preberá dominantnú pozíciu. Jeho postavenie graduje: najprv si od kráľa získa uznanie a dary za svoje činy. Pri epizóde pred Eleniným domom ide už o prevahu úspešného muža nad sokom v boji o ženu a kráľ scénu opúšťa. Sám Matiaš pritom sníva o živote Martinovom, ako o príklade ľudského šťastia, ktoré je preňho nedosiahnuteľné (Kleinschnitzová, 1928: 230–231). Pri finálnom stretnutí Martin svoje podmienky už priamo diktuje kráľovi, čím zvýrazňuje svoje vlastné postavenie, ale aj miesto slovenského národa v dejinách Uhorska a vo vzťahu k moci. Svoj údel hrdinu prijíma pri zachovaní vlastnej národnej identity vyjadrenej atribútmi, ktoré si pri narukovaní chce nechať: valaška, fujara, vrkoče,¹⁸ kroj a Elena. Koreňom Martinovho odvážneho, priam drzého, odvrávania kráľovi a Matiašovej zhovievavosti môže byť u Sládkoviča opäť korvínovský folklórny okruh s anekdotami o tom, ako si kráľ Matiaš vážil duchaplnosť, ako obdaroval sedliaka za úsečnú, no bystrú odpoveď (Komorovský, 1957: 99).

Konečné vyznenie vzťahu Martina a kráľa však má ešte jeden rozmer. Kráľ si svojho „sokola“ vyberá z lásky:

*Znám ja sokoly, znám vrahov:
na tie pôjdeme. Ja teba ľúbim –
nepustím ťa preč – všetko ti slúbim –
pod našou svätou prísahou!* (strofa 237)

V úryvku je zachytený akt prísahy, ktorý možno interpretovať ako reminiscenciu lénneho vzťahu, ale aj v kontexte lásky, priam ako uzavretie sobáša. Martin tu zastupuje národ, ktorého je prototypom. V jeho osobe pred kráľa Matiaša predstupuje slovenský národ, a hovorí s panovníkom ako so seberovným. V tomto geste je ľahké identifikovať predmarcové sebavedomie mladej inteligencie, ktorá verila v rovnosť ľudí a akcentovala ju. Nie je to však revolučný postoj v zmysle vzbury voči panovníkovi. Sládkovičovi tu ide skôr o pripomenutie zásluh panovníkovi¹⁹ a zdôraznenie silného vzťahu medzi kráľom a Slovákami, ktorý presahuje tradičný model otca kráľa, a blíži sa skôr k mileneckému vzťahu. Možno prekvapivé gesto, nie však ojedinelé. V kresťanskom kontexte sa biblická kniha Pieseň piesní tiež interpretuje ako puto lásky vyvoleného národa a jeho vládcu (Boha).

Martinovo predstúpenie pred panovníka znamená aj vystúpenie Slovákov na javisku Uhorska, zviditeľnenie sa v dejinách. Od kráľa si za vstup do vojska žiada môcť si ponechať symbolické atribúty, ktorými sa navonok prezentuje jeho slovenskosť, do Čierneho pluku vstupuje v „rovnošate“ Slováka. Scénu možno interpretovať nielen ako akt zachovania identity, ale aj ako jej prezentáciu na širšom, dejinnom fóre. V Martinovej osobe sa na scéne histórie objavuje slovenský národ vo svojom kroji. Prostredníctvom

18 Nechať si ostrihať vlasy symbolizuje aj podriadenie sa a zrieknutie sa moci nad vlastným osudom, čo Martin odmieta.

19 A. Sládkovič v článku *Slovenská šľachta* z roku 1850 napísal: „V životopise kniežat arpádovských vládnucich korunou Uhorskou účinkovali sily rodiny našej: ale zásluhy naše nikto nespomenie, naše mozo-le zaplatila krivda a vražda; pod habsbursko-lotrinskými zástavami stáli a stoja pluky slovenské, hlavný stĺp rakúskeho trónu“ (Sládkovič, 2015: 607).

kráľa Matiaša Sládkovič začleňuje Slovákov do uhorských dejín ako bojovníkov, vojakov. Vstup do vojska symbolicky znamená aj akceptovanie zákonov komunity, ktorej je človek členom a ochotu slúžiť jej a ochraňovať ju.

BOJOVNÍK, KTORÝ NEBOJUJE

Martin vstupuje do Čierneho pluku, na príkaz kráľa prijíma osud hrdinu, ale ich boje v *Detvanovi* zobrazené už nie sú, dielo sa tu končí. Hrdinov osud zobrazuje Sládkovič ako závislý na vôli Božej, stelesnenej vo vôli kráľa (Čúzy, 2004: 82). Tento rozmer sa opiera o poetiku biedermeieru, avšak za jeho ďalší zdroj možno považovať autoobraz Slovákov, ktorý sa vyznačoval mierumilovnosťou.²⁰ Ján Kollár, ktorý kanonizoval charakteristiky slovanského/slovenského národa vo svojich kázňach *Dobré vlastnosti národu slovanského* uvádza charakteristiky nevinnej veselosti a znášanlivosti (Kollár, 2009: 415), L. Štúr pokoru, pracovitost' a nábožnosť (Štúr, 1987: 86). Voľba týchto vlastností bola motivovaná jednak názormi J. G. Herdera, a aj vzájomným postavením maďarského (ale aj nemeckého) a slovenského národného obrazu, ktoré sa navzájom popierali. Keďže národy, voči ktorým sa slovenský autoobraz definoval, obsahovali vlastnosti, ako bojovnosť a mužnosť, v slovenskom autoobraze sa akcentovali feminínne rysy, ako citovosť, pracovitost' a pokoj. Tieto vlastnosti, vyplývajúce zo slovanskej sebaidentifikácie ako roľníckej kultúry a z konceptu kresťanstva, sa však dostávali do konfliktu so štylizáciou postavy Martina. Martin je stvárnený podľa archetypálneho epicko-heroického kódu, ktorý vo svojich dielach rozpracoval napríklad švajčiarsky psychiater Carl Gustav Jung (1998) aj religionista Joseph Campbell (2004). Medzi jeho prejavy v *Detvanovi* patrí napríklad výnimočnosť hrdinu, jeho nepokoj vyvolaný pocitom odlúčenosti od kolektívu, voľba medzi pokojným životom a údelom hrdinu, prítomnosť pomocníka – tátoša, záchrana panny, prekročenie hraníc vlastného sveta. Podobnosť týchto štruktúr je daná totožnosťou zdrojových textov, z ktorých čerpal A. Sládkovič a na základe ktorých bol neskôr vytvorený koncept archetypálneho hrdinu. Týmto spoločným zdrojom boli čarovné rozprávky, rôzne mýty, historická a hrdinská epika. S. L. Woffordová dopĺňa, že epický heroický koncept je vo svojej podstate ideologickým konštruktom: hrdinská epika vznikla ako prostriedok ideologického prekódovania násilia na spoločensky akceptovateľný fenomén (Wofford, 1992²¹), ide teda o prostriedok na získanie a udržanie moci pomocou násilia, čo slovenská národná ideológia a priori odmietala.

V *Detvanovi* tak dochádza k sporu medzi archetypálnymi rysmi hrdinu v príbehu, ktorý nie je rozvinutý archetypálne. Príbeh hrdinu totiž v archetypálnej schéme vedie von z jeho reality do iného sveta, napríklad do podsvetia, kde musí poraziť svojho nepriateľa, aby získal odmenu a zmenil osud svojho ľudu. Archetyp sa v *Detvanovi* dostal do sporu s fabulou, ktorá z povahy slovenskej „národnej“ mierumilovnosti nemohla byť násilná. Sládkovič zdieľal predstavu o Slovanoch, ako o mierumilovnom národe,

20 Vzťah medzi voľbou idyly, ako spôsobu zobrazenia slovenského sveta a herderovským obrazom Slovanov, ako pokojného, pracovitého ľudu konštatuje aj literárny vedec Pavol Winczer. Idyly vo všeobecnosti možno považovať za typický žáner roľníckych kultúr (Winczer, 1983: 334–335). Winczer si tiež všimá napätie medzi hrdinom a idylickým príbehom (Winczer, 1983: 338–339).

21 Introduction: Ideology and Trope in Epic Argument, ods. 3.

ktorý svetu prináša poéziu, lásku a pokoj. V stati *Slovenská šľachta* z roku 1850 hovorí: „... my nemyslíme na vzbury a krv: Slovanstvo mečom sa bránilo, ale dobývalo od vekov len silou mravnou“ (Sládkovič, 2015: 611). Násilné scény v *Detvanovi* sú výrazne utlmené a redukované. Martin síce ako rozprávkový hrdina zabojuje trikrát (zabije sokola, zbojníka a porazí kráľovských sluhov), ale tieto scény sú motivované skôr kompozične, aby básnik mohol spojiť svojho hrdinu s kráľom. Archetypálny hrdina však bojovať musí, hrdinský príbeh je totiž príbehom o nadobudnutí moci (sám nad sebou) a o premene hrdinu v kráľa. Táto premena sa v *Detvanovi* neuskutoční (je iba naznačená), v slovenskom príbehu niet miesta pre boj, národné autocharakteristiky ho vylučovali. Je signifikantné, že Martin sa na cestu hrdinu vydáva až po príkaze kráľa, nie dobrovoľne. Týmto riešením sa A. Sládkovič vyhol narušeniu stereotypu mierumilovnosti Slovákov, ktorú elegantne obchádza prostredníctvom ďalšej, nemenej dôležitej stereotypnej charakteristiky slovenského autoobrazu – vernosťou kráľovi.

Ideologicko-pragmatický rozmer Detvana je najvýraznejší práve pri obraze vzťahu kráľa a Slovákov, ktorých stelesňuje Martin. Ich vzťah je prejavom kreatívneho vytvárania národnej minulosti, z čoho sa mala živiť nádej na budúcnosť pre Slovákov. Sládkovič v *Detvanovi* zobrazuje Matiašovu ríšu, kde dominujú Slovania. Autor stvárňuje slovanské kráľovstvo verné svojmu panovníkovi, kde absentujú Maďari:

*A v myšlienke tú vidí mrákavu
tarchavú bleskami, hromami,
tam vidí v synoch mocných Moravu,
tam Českú s našmi horami,
tam deti hodné Hrona a Váhu,
tam Sitna, Tatier družinu v ňahu,
v zraсте, v jazyku poznáva:
ako bohyňa krásy a práva
na tej mrákave sediac lietava
jasná Huňadovca sláva. (strofa 150)*

Obraz slovanského kráľovstva aj úzka väzba medzi kráľom a prototypovým reprezentantom národa u A. Sládkoviča spoluvytvárajú a posilňujú dôležitú črtu Slovákov – vernosť kráľovi. Táto charakteristika v 19. storočí patrila k autostereotypom slovenského národného obrazu so silnou politickou motiváciou, až kým sa neukázala jej neproduktívnosť. Vznikla z takmer existenciálnej potreby odlišiť sa od Maďarov, ktorí mali charakteristiku rebelantského národa (v autoobrazu Maďarov sa táto črta objavovala ako láska k slobode, ktorá tvorila základ maďarskej sebaidentifikácie). Vernosť kráľovi v sebaobrazu nadväzovala na uhorský patriotizmus, politicky bola motivovaná snahou hľadať si spojenca proti silnejúcemu maďarskému národnému hnutiu, poetologicky však čerpala aj z tendencií biedermeieru. Vzťah slovenského národa k vrchnosti, k moci je jednou z najzaujímavejších otázok slovenskej literatúry 19. storočia. Téma sa venuje napríklad I. Bilińska, ktorá ju rozoberá v súvislosti s poéziou Sama Chalupku. Bilińska konštatuje, že postavy uhorských kráľov u Chalupku sú hlavným bodom prepojenia slovenského priestoru a európskej feudálnej tradície, čiže predstavujú spojivo Slovákov k vlastnej dejinnosti (Bilińska, 2019: 171–172). Chalupka aj Sládkovič zhodne zdôrazňujú sakralitu kráľa a jeho postava v dielach aktivizuje tému rytierskosti a bojovnosti.

Slováci reprezentovaní Martinom v *Detvanovi* vystupujú ako hrdinskí ochrancovia krajiny, ktorá im právom patrí, kým Maďari sú v diele zamlčaní, neprítomní, neexistujúci. Tento akt slúži na delegitimizáciu súpera a na zdôraznenie vlastného miesta v dejinách. Predstavitelia uhorskej šľachtickej koncepcie národa totiž právo na vlastníctvo krajiny odvádzali od vojenských zásluh pri obsadení krajiny a pri jej ochrane pred vonkajšími nepriateľmi. Neprítomnosť Maďarov bojujúcich po boku Matiaša v *Detvanovi* naznačuje popieranie maďarskej národnej koncepcie. Voľba kráľa Matiaša predstavuje aj snahu zaľudniť slovenský príbeh historickými postavami-panovníkmi so slovanskými väzbami.²² V prospech použiteľnosti kráľa Matiaša pre slovenskú národnú myšlienku pôsobili aj úvahy o nemaďarskom etnickom pôvode tohto panovníka.

Téma vzťahu kráľovskej moci a Slovákov je relatívne málo prebádaná, lebo historické okolnosti jej výskumu nepriali. Ani počas 1. ČSR, ani počas obdobia socializmu neboli vhodné podmienky na to, aby sa poukázalo na výrazne prokráľovský postoj slovenského národného hnutia v 19. storočí so všetkými jeho pridruženými charakteristikami, ako napríklad vernosť, poslušnosť, poddanosť. Mnohé z týchto vlastností sú prítomné v slovenskom autoobrazе dodnes.

Andrej Sládkovič v *Detvanovi* spoluvytvára mýtus slovenského národa oddaného panovníkovi, verného historickému dedičstvu krajiny. Martin je rozprávkovou štylizovanou postavou, ktorá však popri povinnej výbave (hrdinskosť, sila, krása, príťažlivosť, spravodlivosť) disponuje aj národnými charakteristikami, ako sú vzťah k hudbe, citlivosť, zádušnosť. Postava mala slúžiť ako pozitívny vzor, ako folklórom podložený dôkaz národnej existencie a jej oprávnenosti. Väčšina čitateľov dekodovala autorský zámer a Martina považovala za prototypového Slováka. Popri ňom sa vyníma postava Matiaša, ktorý je zobrazený ako kráľ, zdroj moci, ktorý však slovenského hrdinu potrebuje na boj proti nepriateľom. Sládkovič aplikuje motívy korvínovského folklórneho okruhu, hlavne jeho miestne varianty, čím dosahuje efekt hodnovernosti u čitateľov. Tieto motívy však používa na to, aby nimi preukázal isté (kladné) vlastnosti slovenských postáv. Napríklad známy prvok záletníctva kráľa použil Sládkovič na preukázanie nadradenosti slovenskej postavy nad kráľom. Sládkovičov spôsob narábania s charakteristikami postáv je motivovaný národnou ideológiou – Martin sa nemôže rozhodnúť stať sa vojakom, iba ak z poslušnosti a povinnosti, aby ostala zachovaná identifikačná črta mierumilovnosti Slovanov. Konštrukcia slúži aj na zdôraznenie ďalšej podstatnej vlastnosti Slovákov – poslušnosti a oddanosti kráľovi. Táto charakteristika je motivovaná snahou prekódovať nedostatok možnosti participovať na moci na kladnú vlastnosť. *Detvan* tak veľmi názorne dokladá proces národnej ideologizácie folklórneho materiálu.

Podobné opätovné prečítanie kanonizovaných umeleckých diel 19. storočia, ktoré tvoria východisko mýtu plebejského národa, môže znázorniť, ako funguje nacionálny diskurz, a tak môže prispieť aj k detekcii ideologických konštruktov v kultúre vôbec.

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantu VEGA 2/0107/19 *Folklór, folkloristika a ideológia*.

22 Podobný proces prisvojenia historickej postavy u romantikov prebehol aj v prípade Matúša Čáka Trenčianskeho ako „slovenského panovníka“, ako na to upozorňuje Peter Macho (Macho, 2013: 108).

- Bilińska, I. (2014). Romantický básnik slobody. In: A. Sládkovič, *Dielo*. Bratislava: Kalligram (s. 731–749).
- Bilińska, I. (2019). Ideové východiská konštrukcie slovenského národno-politického priestoru v *Spevoch Sama Chalupku*. In: P. Zajac, L. Schmarcová (Eds.), *Slovenský romantizmus*. Brno: Host (s. 162–180).
- Budai, F. (1804). *Magyar orsz  g polg  ri hist  ri  j  ra val   lexicon, a' XVI. század v  g  ig*. Nagyv  rad: M  ramarossi Gottlieb Antal.
-      , L. (2004). *Liter  rnoestetick   konceptcia Ludovita   t  ra v prednáškach o poézii slovanskej*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Campbell, J. (2004). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton: Princeton University Press.
- Heltai, G. ([1575] 1981). *Kronika az magyaroknak dolgair  l*. B  k  cs  ba: Magyar Helikon.
- Hudák,   . (1970). *Andrej Sl  dkovi   a Slia  *. Slia  :   eskoslovensk     t  tne k  pele.
- Chmel, R. (1973). *Liter  rne vzťahy slovensko-maďarsk  *. Bratislava: Osveta.
- Jung, C. G. (1998). *Archetypy a kolekt  vne nevedomie*. Ko  ice: Kni  zn   diel  a Timotej.
- Kalin  iak, J. (2009). *Re  tavr  cia a in  *. Bratislava: Kalligram.
- Kempelen, B. (1911). *Magyar nemes családok*. Budapest: Grill Károly K  yvki  d  v  llalata. Zisk  n   22. j  na 2020 z <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/>.
- Kleinschnitzová, F. (1928): *Andrej Sládkovič a jeho doba*. Praha: A. Be  kov  .
- Kochol, V. (1955). *Poézia   t  rovcov*. Bratislava: Vydavatel  stvo Slovenskej akademie vied.
- Koliov  , M. (2019). *Cestopisn   obrazy v premen  ch času*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Kollár, J. ([1834, 1835] 1953). *N  rodn   spievanky*. Bratislava: Slovensk   vydavatel  stvo krásnej literatúry.
- Kollár, J. (2009). *Dielo*. Bratislava: Kalligram.
- Komorovsk  , J. (1957). *Kr  l Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava: Vydavatel  stvo Slovenskej akademie vied.
- Kraus, C. (1972). *Andrej Sládkovič*. Martin: Osveta.
- Krekovi  ov  , E. (2013). M  ytus plebejského národa. In: E. Krekovi  , E. Mannov  , E. Krekovi  ov   (Eds.), *M  ty na   slovensk  *. Bratislava: Premedia Group (s. 86–93).
- Krivjansk  , T. (2007). *Sokoliarstvo. 1. diel. História sokoliarstva*. Ru  omberok: Epos.
- Lovcsányi, Gy. (1900). Zólyom megye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és Képben*. 18. zv  zok. Budapest: Magyar Királyi   llamnyomda. Nav  st  ven   28. 6. 2020 z <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/felso-magyarorszag-453B/a-banyavidek-4928/zolyom megye-lovcsonyi-gyulától-4929/>.
- Magyar, Z. (2017). *Mátyás király narratív hagyom  nyk  re. Típus- és motívumindex*. Budapest: Balassi Ki  d  .
- Macho, P. (2013). Mat        k Tren  iansky – slovensk   kr  l? In: E. Krekovi  , E. Mannov  , E. Krekovi  ov   (Eds.), *M  ty na   slovensk  *. Bratislava: Premedia Group (s. 104–110).
- Németh, Gy. (2019). Mátyás király   lruh  ja. In: A. Bárány, M. Kavcs  nszki, L. P  s  n, L. Takács (Eds.), *Mátyás király és kora*. Debrecen: MTA–DE Lendület „Magyarors  g a közép-kori Európában“ kutatócsoport (s. 71–78).
- Pácalová, J. (2017). Od rozpr  vk k aleg  rii národného   vota (Ku kon  tituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme). *Slovensk   literatúra*, 64(1), 5–32.
- P  l, J.,   jv  ri, E. (2001). *Szimb  lumt  r. Jelk  pek, mot  vumok, t  m  k az egyetemes   s a magyar kult  r  b  l*. Budapest: Balassi Ki  d  . Nav  st  ven   22. j  na 2020 z http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szim-bolumszotar.htm
- Romantizmus v slovenskej literatúre*. (n.d.) Nav  st  ven   20. j  na 2020 z https://sk.wikipedia.org/wiki/Romantizmus_v_slovenskej_literat%C3%BAre.
- Sládkovič, A. (1961). *Dielo I*. Bratislava: Slovensk   vydavatel  stvo krásnej literatúry.
- Sládkovič, A. (2015). *Dielo*. Bratislava: Kalligram.
-   t  r, L. (1987). *O poézii slovanskej*. Martin: Matica slovensk  .
- Vajanský, S. H. (1956). *State o slovenskej literatúre*. Bratislava: Slovensk   vydavatel  stvo krásnej literatúry.

- Vlček, J. (1954). *Kapitoly zo slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Voigt, V. (2010). King Matthias in Hungarian and European Folklore. *Hungarian Studies*, 24(2), 273–291.
- Vongrej, P. (1987). Predslov. In: L. Štúr, *O poézii slovenskej* Martin: Matica slovenská (s. 5–22).
- Winczer, P. (1983). Sládkovičov Detvan a tradícia idyly. *Slovenská literatúra*, 30(4), 331–339.
- Wofford, S. L. (1992). *The Choice of Achilles. The Ideology of Figure in the Epic*. Stanford : Stanford University Press, 1992. Navštívené 20. 6. 2020 z <https://books.google.sk/books?id=6ltcCgAAQBAJ&pg=PT20&lpg=PT20&dq=The+Ideology+of+Figure+in+the+Epic&source=bl&ots=uv7j67DQLW&sig=AC-fU3U2BD9FnYBBGrSvigKTA4Zel0wL7GQ&hl=sk&sa=X&ved=2ahUKewiOvOWK-sJPoAhVE3KQKHVUxAT8Q6AEwEXoEC-BAQAQ#v=onepage&q&f=false>.

O AUTORKE:

MARTA FÜLÖPOVÁ (ORCID: 0000-0002-3732-8144) – Mgr. Marta Fülöpová, PhD., štúdium slovenského jazyka a literatúry a histórie absolvovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V dizertačnej práci sa pod vedením školiteľa prof. Miloslava Vojtecha venovala výskumu vzájomných slovenských a maďarských národných stereotypov v próze 19. storočia. V roku 2014 jej vyšla kniha *Odvrávajúce obrazy. Vzájomná podoba Maďarov a Slovákov v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. Od roku 2018 pôsobí na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, vedie kurzy z dejín slovenskej literatúry 19. storočia. Jej výskumnými sférami sú slovensko-maďarská komparatistika, národné obrazy v literatúre a nacionalizmus v 19. storočí.